

دوفصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، سال ششم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶، صفحات ۱۸۰-۱۴۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۸/۱۶

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۶/۱۲/۰۸

تحول گفتمان عدالت در ایران:

مطالعه موردی دولت‌های محمود احمدی‌نژاد و حسن روحانی

فردین قریشی^۱

محمدباقر علیزاده اقدم^۲

رحیم زایرکعبه^۳

چکیده

موضوع این پژوهش، استخراج عناصر گفتمان عدالت در دو دولت احمدی‌نژاد و روحانی بر مبنای تحلیل گفتمانی لا کلا و موف (۱۹۸۵) و همچنین بررسی مصادیق ابعاد عدالت در سه بعد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و سیاسی در دولت‌های مذکور است. مبنای بررسی و تحلیل گفتمان در این پژوهش شامل سخنرانی‌های روسای جمهور، لوایح اصلی تنظیمی دو دولت از جمله لوایح برنامه‌های توسعه پنج ساله، گزارش‌های رسمی دولتی و اقدامات اجرایی دولت‌های مورد بررسی می‌باشد. بر اساس مطالعات به عمل آمده، «حمایت از توده فرودست» دال مرکزی گفتمان دولت محمود احمدی‌نژاد و «عتدال و توسعه» دال مرکزی گفتمان دولت حسن روحانی است. این دو گفتمان از منظر بالاتر به عنوان دو خرده‌گفتمان یا قرائت متفاوت از گفتمان انقلاب اسلامی ایران هستند و با توجه به اقبال عمومی به خرده‌گفتمان دولت تدبیر و امید در انتخابات ریاست‌جمهوری ۱۳۹۲ می‌توان از این موضوع به‌مثابه شاخص تحول گفتمان عدالت در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران یاد کرد.

کلمات کلیدی: گفتمان، عدالت، دولت احمدی‌نژاد، دولت روحانی.

۱- استاد گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. Email:ghoraishi583@ut.ac.ir

۲- دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز. Email:m_alizadeh@tabrizu.ac.ir

۳- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز (نویسنده مسئول)

Email:rahimzayer@yahoo.com

این مقاله مستخرج از پایان‌نامه دکترای رحیم زایرکعبه با عنوان «زمینه‌های جامعه‌شناختی تکوین و تحول گفتمان‌های عدالت در جمهوری اسلامی ایران» می‌باشد.

مقدمه

عدالت همواره یکی از جذاب‌ترین و تأثیرگذارترین آرمان‌های جوامع مختلف بوده است. در عین حال مؤلفه‌ها و مصادیق عدالت همواره با ابهام و سیالیت مواجه بوده و تعریف مفهومی آن، دستخوش گفتمان‌ها و قرائت‌های مختلف است. حکایت عدالت در ایران نیز تابع همین قاعده است و جالب آن است که در دوره بعد از انقلاب اسلامی، دولت‌های مختلفی که بر سرکار آمده‌اند، هر کدام گفتمان خاصی از عدالت را نمایندگی کرده‌اند. در این میان هدف این مقاله، بررسی آخرین تحول گفتمان عدالت در عرصه سیاست‌های دولتی است. برای این منظور ابتدا گستره مفهومی و روش‌شناختی مورد بررسی قرار می‌گیرد. سپس گفتمان عدالت در دولت محمود احمدی‌نژاد تحت عنوان عدالت به مثابه حمایت از توده فرودست مورد تحلیل و تفسیر واقع می‌شود و نهایتاً گفتمان عدالت در دولت حسن روحانی که در مقایسه با گفتمان سلف خویش، شاخص تحول گفتمان عدالت در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران است، مورد بررسی قرار خواهد گرفت. بنابراین هدف پژوهش، شناسایی و تحلیل ابعاد تحول گفتمان عدالت در ایران در سال‌های اخیر در دو گفتمان مربوط به دولت‌های احمدی‌نژاد و روحانی است.

نظریه گفتمان لاکلاو و موف به‌عنوان مهم‌ترین نظریه گفتمان در حوزه علوم سیاسی از کارایی بالایی برای تبیین چگونگی ظهور، استمرار و افول گفتمان‌ها و بررسی تعامل میان آن‌ها برخوردار است و ابزارهای تحلیلی کارآمدی برای تحلیل پدیده‌های اجتماعی و سیاسی در سطح کلان در اختیار ما قرار می‌دهد. به‌نظر لاکلاو و موف ناکارآمدی تلقی مارکسیسم ارتدوکس از تمایز زیربنا - روبنا و جبرگرایی تاریخی و هم‌چنین مفهوم طبقه، راه را برای گسترش مفهوم هژمونی گشود. از گرامشی به بعد، مفهوم هژمونی به‌عنوان یک فرآیند سیاسی که عناصر مختلف را مفصل‌بندی کرده و هویت‌ها را شکل می‌دهد، وارد اندیشه مارکسیستی شد. علاوه بر این، آنها نظریه معنایی خود را از سنت زبانشناسی ساخت‌گرایی فردینان دو سوسور^۱ اخذ می‌کنند. از نظر سوسور نشانه‌ها و کلمات معنای خود را نه به‌واسطه

1- Ferdinand de Saussure

ارجاع به جهان بیرون، بلکه از طریق رابطه‌ای که بین یکدیگر در درون نظام زبانی برقرار می‌کنند به دست می‌آورند (تاجیک و روزخوش، ۱۳۸۷: ۹۶). بنابراین لاکلا و موف در توضیح نظریه‌شان از دو دسته از مفاهیم بهره برده‌اند: نخست، مفاهیمی که به کمک آن‌ها می‌توانیم نظریه معنایی آن‌ها را که برای توصیف صورت‌بندی گفتمان‌ها به کار می‌رود بیان کنیم. دوم، مفاهیمی که در نظریه اجتماعی شرح داده شده و از آن‌ها به عنوان مفاهیمی اساسی برای توصیف و تحلیل کشمکش‌های گفتمانی می‌توان استفاده کرد (سالارکسرای و سعیدی، ۱۳۹۵: ۱۳۲). در این مقاله صرفاً مفاهیم نظریه معنایی مورد نظر هست که به شرح زیر می‌باشند:

مفصل‌بندی: تلفیقی از عناصری که با قرار گرفتن در مجموعه جدید، هویتی تازه می‌یابند.

دال مرکزی: دالی که سایر دال‌ها در اطراف آن جمع می‌شوند و نقطه ثقل همه دال‌ها و انسجام‌بخش آنهاست (Laclau and Mouffe, 1985: 112).

دال شناور: دالی که مدلول‌های متعدد، شناور و غیرثابت دارد و گفتمان‌ها براساس نظام معنایی خود و متناسب با آن سعی دارند، مدلول خویش را به آن الحاق کنند و مدلول‌های رقیب را به حاشیه برانند.

دال خالی: از یک سو بازنمایی وضعیت مطلوبی است که گفتمان‌ها سعی در ارایه آن در بهترین وجه ممکن خویش دارند. از سوی دیگر، این وضعیت بیانگر قصور گفتمان حاکم در تأمین آن است.

عناصر، وقته‌ها یا لحظه‌ها: دال‌هایی هستند که در درون یک گفتمان و حول دال مرکزی به‌طور موقت و نسبی، تثبیت شده‌اند (مقدمی، ۱۳۹۰: ۱۱۰).

حوزه گفتمان‌گونگی: دال‌هایی که در بیرون از محیط گفتمانی قرار دارند و می‌توانند به عنوان مواد خامی برای مفصل‌بندی‌های جدید به کار روند (Laclau and Mouffe, 2001: 22).

انسداد: وقتی که یک عنصر از حالت شناور خارج و به وقفه تبدیل می‌شود، انسداد یا توقف که همان تثبیت معنای نشانه‌ها است، رخ می‌دهد.

زنجیره هم‌ارزی و تفاوت: گفتمان‌ها از طریق زنجیره هم‌ارزی، تفاوت‌های موجود در میان عناصر را از بین می‌برند و به‌نوعی وحدت میان آنها کمک می‌کنند. در مقابل از طریق تأکید بر تفاوت‌ها، می‌تواند زنجیره هم‌ارزی را درهم بریزد و نوع جدیدی از مفصل‌بندی ایجاد کند (De-Vos, 2003).

هژمونی: اگر افکار عمومی، معنایی را برای دال‌های یک گفتمان هرچند موقت بپذیرند؛ در آن صورت آن گفتمان هژمونیک می‌شود (Laclau and Mouffe, 1985: 7).

ساختارشکنی: برگرفته از دریدا و نقطه مقابل انسداد است و بر این امر تأکید دارد که برای از بین بردن هژمونی یک گفتمان باید ثبات معنایی آن را از بین برد تا زمینه تغییر یافته به دال شناور فراهم آید (سالارکسرایبی و پوزش‌شیرازی، ۱۳۸۸: ۸۹).

الف) گستره مفهومی و روش شناختی

پدیده عدالت از یک جنبه پدیده ذهنی بوده و از جنبه دیگر پدیده‌ای عینی به‌شمار می‌رود. لذا آن را می‌توان در قالب جهان‌های سه‌گانه پوپر در جهان عینی-ذهنی قرار داد. مقوله عدالت در مراحل گوناگون رشد و توسعه نظام جمهوری اسلامی ایران ظهور ویژه داشته و در طول بیش از سه دهه عمر نظام جمهوری اسلامی ایران تاکنون با روی کارآمدن دولتمردان گوناگون و استقرار گفتمان‌های سیاسی و اجتماعی متعدد از جمله گفتمان انقلاب اسلامی، سازندگی، اصلاحات، عدالت‌محور و تدبیر و امید در حد امکان مورد اهتمام بوده است.

در مقاله حاضر سعی شده است عناصر گفتمان عدالت در دو دولت احمدی‌نژاد و روحانی استخراج گردیده و در ادامه بحث، ابعاد سه‌گانه عدالت شامل بعد اقتصادی، سیاسی و اجتماعی-فرهنگی بر اساس تعاریف و نظریات مربوط به عدالت مورد بررسی قرار گیرد. به همین منظور اسناد و متون مختلف مربوطه از جمله لوایح برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی ایران، اقدامات و فعالیت‌های اجرایی دولت‌های مذکور و... مورد بررسی و مطالعه

قرار گرفته است. سوال اصلی مقاله حاضر عبارتست از این‌که: عناصر و مصادیق گفتمان عدالت در دولت‌های احمدی‌نژاد و روحانی کدامند؟ سوال‌های فرعی نیز به شرح زیر قابل بیان هستند:

- ابعاد و شاخص‌های عدالت کدامند؟

- گفتمان عدالت در دو دولت احمدی‌نژاد و روحانی شامل چه عناصری می‌باشد؟

- مصادیق عدالت در سه بعد اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی و سیاسی در دو دولت مذکور کدامند؟

- بر مبنای نظریه گفتمانی لاکلا و موف چه تحلیلی از دو گفتمان مذکور می‌توان ارایه کرد؟

پیشینه تحقیق

در ارتباط با گفتمان‌های عدالت در دولت‌های بعد از انقلاب اسلامی ایران صرفاً به تحقیقاتی اشاره می‌گردد که ارتباط بیشتری با موضوع پژوهش دارند:

ایزدی و رضایی‌پناه (۱۳۹۲) در پژوهش خود تحت عنوان «مبانی اجتماعی و اقتصادی تحول در گفتمان‌های سیاسی مسلط در جمهوری اسلامی ایران» به شناسایی پنج خرده‌گفتمان پرداخته است: گفتمان لیبرال اسلامی در دوران دولت موقت و ریاست جمهوری بنی‌صدر، گفتمان چپ اسلامی ارزش‌مدار (۶۸-۱۳۶۰)، گفتمان اقتصاد آزاد و توسعه اقتصادی در دولت هاشمی (۷۶-۱۳۶۸)، گفتمان دموکرات اسلامی در دولت خاتمی (۸۴-۱۳۷۶) و گفتمان عدالت اجتماعی و اصول‌گرایی در دولت احمدی‌نژاد (۹۲-۱۳۸۴). آنها ریشه این تحول‌ها را در دو پهنه اجتماعی و اقتصادی می‌جویند که موجب تحول در گفتمان‌های سیاسی شده است. از سوی دیگر معتقدند این فرایندها همواره در سایه کنش‌های متقابل بین‌المللی تقویت شده و از آنها اثر پذیرفته‌اند. این اثر هر چند در توصیف و تحول گفتمان‌ها به تحول در پهنه‌های اجتماعی و اقتصادی و همچنین توجه به تأثیر عوامل بین‌المللی در تحول گفتمان‌ها بسیار شایسته عمل کرده است. اما چارچوب

نظری خاصی برای شناسایی و پیش‌بینی گفتمان‌ها از طریق عوامل اجتماعی و اقتصادی ارائه نکرده است.

هزارجریبی و صفری شالی (۱۳۹۲) در مقاله «گفتمان عدالت در لوایح برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی» با استفاده از نظریه لاکلا و موف و روش تحلیل گفتمان به بررسی گفتمان عدالت با نشانه مرکزی کاهش فقر و محرومیت در متون لوایح برنامه‌های توسعه اول تا پنجم که توسط سه دولت هاشمی، خاتمی و احمدی‌نژاد مصوب گردید، می‌پردازند. نتایج حاکی از آن است که گفتمان سازندگی با نقد مفهوم بازنمایی شده از عدالت اجتماعی در دهه اول انقلاب به‌ویژه در بخش پرداخت سوبسید به مردم، اقدام به غیریت‌سازی از گفتمان دولت موسوی نمود و مفهومی اقتصادی با شاخصه اصلی رشد اقتصادی در بازنمایی از دال شناور عدالت اجتماعی ارائه گردید. اما گفتمان اصلاح طلبی با تأکید بر توسعه سیاسی، همراهی توسعه سیاسی با توسعه اقتصادی را در جهت تحقق دال شناور عدالت اجتماعی با نشانه مرکزی کاهش فقر و محرومیت را مطرح نمود. گفتمان اصولگرایی عدالت محور که با غیریت‌سازی خود با گفتمان‌های پیشین بر مبنای تعریف خاص از دال شناور عدالت اقدام به اجرای طرح تحول اقتصادی نمود و عدالت اجتماعی را به معنای توزیع فرصت‌ها و امکانات مساوی به همه افراد و مناطق کشور دانست؛ به‌گونه‌ای که همه جای کشور باهم و هماهنگ پیشرفت کنند؛ دولت احمدی‌نژاد در کنار هدفمندی یارانه‌ها، خصوصی‌سازی به شیوه‌ای نوین یعنی پرداخت سهام عدالت را در دستور کار خود قرار داد. این اثر پژوهشی، رویکردی توصیفی و کمی (نه کیفی) و همچنین تأکید بر وجه اقتصادی عدالت یعنی بررسی کاهش فقر و محرومیت داشته است.

خواجهمسروی (۱۳۸۷) در «فراز و فرود گفتمان عدالت در جمهوری اسلامی ایران» به مفهوم «شیعی» عدالت معتقد است که ضمن حفظ اصالت خود بر اساس اقتضائات هر دولتی با تقریرهای تازه‌ای در حوزه عملی مواجه شده است. در دولت بازرگان، دولت حداقلی ضرورتی برای تحقق عدالت دانسته شد. اما دولت رجایی که در شرایط جنگ ایران و عراق قرار داشت، عدالت را در مبارزه با دشمن تفسیر کرد و نوعی برابری‌طلبی را در سیاست‌های خود در پیش گرفت. دولت موسوی عدالت اجتماعی و دغدغه مستضعفان را به‌عنوان

اصلی‌ترین مصادیق عدالت شیعی معرفی کرد. هاشمی نیز به توسعه به‌مثابه اصلی‌ترین ضرورت تحقق عدالت نظر داشت. خاتمی عدالت را در حاشیه دغدغه اصلی‌تری به نام توسعه سیاسی جستجو می‌کرد. سرانجام، در دولت احمدی‌نژاد مفهوم عدالت بر مدار شریعت اسلام بار دیگر از بازتعریفی انقلابی و مکتبی برخوردار شد. نویسنده این پژوهش با رویکردی جانبدارانه و ایدئولوژیک به بررسی گفتمان‌های بعد از انقلاب اسلامی پرداخته و در نهایت نیز به گفتمان عدالت‌محور احمدی‌نژاد، اهمیتی ویژه بخشیده است.

رضائی (۱۳۹۱) در مقاله خود تحت عنوان «مطالعه عدالت اجتماعی در برنامه‌های توسعه از نگاهی نو» به بررسی وضعیت عدالت اجتماعی در برنامه‌های دوم و سوم و چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران پرداخته است. در این اثر، عدالت اجتماعی، توجه نسبتاً برابر به تمام حوزه‌های زندگی اجتماعی و ارزش‌های محوری آنها همراه با برابری در انواع آزادی‌ها و فرصت‌ها و نابرابری مشروط در تولید و توزیع ارزش‌های محوری است. نتایج تحلیل محتوای کمی و کیفی سه برنامه توسعه نشان می‌دهد در توجه به حوزه‌های چهارگانه زندگی اجتماعی تعادلی وجود ندارد. چنان‌که به‌طور میانگین در طی سه برنامه حدود ۶۰٪ به حوزه اقتصادی، حدود ۲٪ به حوزه سیاسی، حدود ۱۵٪ به حوزه اجتماعی و حدود ۲۴٪ به حوزه فرهنگی توجه شده است. در حالی که این اعداد باید حدود ۲۵٪ باشد. این اثر در ارایه شاخص‌ها و مولفه‌های نسبتاً دقیق برای عدالت اجتماعی با استفاده از نظریه پارسونز در ابعاد مختلف موفق عمل نموده است. اما این اثر نه با رویکردی کیفی و موردمحور بلکه با رویکردی کمی و متغیرمحور به برنامه‌های توسعه پرداخته است.

تعریف مفهوم عدالت

«عدالت» اصطلاح اساسی این پژوهش می‌باشد که آن را می‌توان به سطوح زیر تقسیم‌بندی کرد:

نمودار (۱-۱): سطوح عدالت^۳

در پژوهش حاضر، سطح کلان از عدالت مورد نظر می‌باشد. این نوع عدالت شامل چهار بعد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی به معنای پارسونزی می‌باشد. اما از آنجا که دو بعد اجتماعی و فرهنگی عدالت به‌لحاظ مفهومی و انتزاعی از یکدیگر قابل تفکیک هستند؛ ولی به‌لحاظ عینی و واقعی چنین نیستند. لذا این دو مفهوم در هم ادغام شده و از آن تحت عنوان عدالت اجتماعی- فرهنگی یاد شده است.

۱- عادلانه بودن رویه‌ها و فرایندهای سازمانی که تصمیمات توزیع بر اساس آنها انجام شده است.

۲- عادلانه بودن کیفیت روابط متقابل با افراد سازمان در طول تصویب فرایندهای سازمانی و توزیع نتایج سازمانی (حقیقی و همکاران، ۱۳۸۸: ۸۴-۸۲).

۳- نمودار فوق با استفاده از منابع زیر تدوین و تنظیم گردیده است: عدالت فلسفی و جامعه‌شناختی (جمال‌زاده، ۱۳۷۸: ۱۰؛ محمدی، ۱۳۸۹: ۶۶-۴۵؛ عدالت سطح میانی یا سازمانی (حقیقی و همکاران، ۱۳۸۸: ۸۴-۸۲)؛ عدالت سطح کلان (رضائی، ۱۳۹۱: ۳۸).

عدالت اقتصادی: به تولید و توزیع عادلانه منابع مادی در جامعه اشاره دارد که شامل مواردی از این قبیل می‌باشد: تولید و توزیع عادلانه ثروت بر اساس برابری آزادی‌های اقتصادی؛ برابری منصفانه در استفاده از فرصت‌های اقتصادی.

عدالت اجتماعی- فرهنگی: عدالت اجتماعی به تولید و توزیع عادلانه تعهد و احترام و محبت بر اساس برابری آزادی‌های اجتماعی؛ برابری منصفانه استفاده از فرصت‌های اجتماعی دلالت دارد. عدالت فرهنگی هم به تولید و انتقال عادلانه نیروی انگیزشی، منابع معرفتی و اطلاعات بر اساس برابری آزادی‌های فرهنگی؛ برابری منصفانه استفاده از فرصت‌های فرهنگی اشاره دارد.

عدالت سیاسی: تولید و توزیع عادلانه قدرت و منابع آن بر اساس برابری آزادی‌های سیاسی؛ برابری منصفانه استفاده از فرصت‌های سیاسی (رضایی، ۱۳۹۱: ۳۸). یوسفی (۱۳۸۳) بر اساس نظریه جیمز کلمن، چهار شاخص برابری یا عدالت سیاسی را مورد بررسی قرار داده است: برابری توزیعی: تأمین برابری حقوق شهروندی برای همه شهروندان. برابری قانونی: اجرای یکسان قانون درباره همه افراد جامعه. برابری فرصتی: ملاک‌های شایستگی، ملاک‌های اصلی تفویض نقش‌های سیاسی و اداری به شهروندان است. برابری مشارکتی: اهمیت رأی و خواسته شهروندان بر روی تصمیمات حکومت.

با توجه به مطالب فوق، ابعاد و مؤلفه‌های عدالت اجتماعی در سطح کلان جامعه را به شرح جدول زیر می‌توان بیان داشت.

پروژه کتابخانه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره ۱: ابعاد و مؤلفه‌های عدالت در سطح کلان جامعه

عدالت اقتصادی	عدالت اجتماعی-فرهنگی	عدالت سیاسی
فقرزدایی (مثل درآمد سرانه)	حقوق شهروندی (قومیتی، جنسیتی، مذهبی)	تأسیس و فعالیت گروه‌های سیاسی و مدنی
تامین کالاهای اساسی	تمین اجتماعی (حمایت از گروه‌های آسیب پذیر)	برابری همه در مقابل قانون
پرداخت یارانه‌ها	خدمات بهداشتی	فرصت برابر در تصدی
تورم‌زدایی	خدمات مسکن	پُست‌های سیاسی
فرصت‌های برابر اشتغال	خدمات آموزشی (آموزش رایگان و برابر)	مشارکت اکثریت در
بازتوزیع عادلانه درآمدها	خدمات فرهنگی و هنری (مثل وسایل ارتباط جمعی؛ ارتباطات؛ تئاتر و سینما؛ مطبوعات)	تصمیم‌گیری‌های سیاسی
(ضریب جینی)		

گفتمان‌های عدالت: گفتمان به زبان ساده یعنی «شیوه‌ای خاص برای سخن گفتن درباره جهان و فهم آن» است (صالحی‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۱۳). بر این اساس، گفتمان‌های عدالت، شیوه‌های خاصی از بیان، عملکرد و فهم درباره عدالت هستند که بر مسئولان اجرایی هر یک از دولت‌های پس از انقلاب اسلامی ایران حاکمیت داشته است.

چنانکه می‌دانیم وجه دیگر عدالت، بی‌عدالتی است. لذا هر یک از مولفه‌های عدالت به دو معنای سلبی و ایجابی قابل بیان هستند. مثلاً مولفه «مشارکت در تصمیم‌گیری‌های سیاسی» هم ممکن است به معنای وجود میزان بالایی مشارکت و نشانی از عدالت سیاسی باشد و هم به معنای نبود آن و نشانی از عدم عدالت سیاسی باشد.

روش تحقیق

در این پژوهش بررسی و تحلیل گفتمان عدالت اجتماعی در دو دولت احمدی‌نژاد و روحانی مدنظر است. به این منظور ابتدا عناصر و نشانه‌های اصلی گفتمانی مربوط به هر دولت با استفاده از تکنیک تحلیل گفتمان لاکلا و موف استخراج گردیده است. تحلیل گفتمان به لحاظ روش در زمره تحلیل‌های کیفی قرار می‌گیرد و به‌طور کلی به مطالعاتی اطلاق می‌شود که زبان نوشتاری، گفتاری یا هرگونه پدیده نشانه‌شناختی را مورد تجزیه و تحلیل

قرار می‌دهد (سلطانی، ۱۳۸۳: ۶۱). در ادامه، مصادیق مربوط به هر سه بعد عدالت یعنی عدالت اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و سیاسی در دولت‌های مذکور با استفاده از روش اسنادی و کتابخانه‌ای مورد توصیف و تحلیل قرار گرفته‌اند. مبنای تحلیل پژوهش شامل سخنرانی روسای دولت، لوایح اصلی هر دولت و لایحه برنامه‌های توسعه پنج ساله، گزارش‌های رسمی و اقدامات اجرایی آنها می‌باشد. واحد تحلیل، دولت یا قوه مجریه و واحد مشاهده، متون و اسناد رسمی مربوط به آن دولت است.

بررسی و تحلیل گفتمان‌های عدالت در دولت‌های احمدی‌نژاد و روحانی

دولت عدالت‌محور: عدالت به مثابه حمایت از توده فرودست

دکتر محمود احمدی‌نژاد در ۳ تیر ۱۳۸۴ و در شرایطی بر مسند ریاست جمهوری دولت نهم جمهوری اسلامی ایران تکیه زد که بسیاری از تحلیلگران شعارهای انتخاباتی او را تکرار اندیشه‌های مکتبی و ایدئولوژی انقلابی ابتدای دهه ۶۰ می‌دانستند که دیگر در جامعه ایران غیرواقع‌بینانه می‌نمود. چرا که قبل از روی کار آمدن دولت نهم، گفتمان‌های توسعه اقتصادی و توسعه سیاسی به اولویت‌های دولت‌های ایران تبدیل شده بود. دولت نهم در پی ارایه نظریه‌ای خلاف‌آمد جریانات جهانی برآمد که در انتقادات صریح احمدی‌نژاد نسبت به لیبرالیسم به عنوان نظریه غالب نظام‌های سیاسی دنیا جلوه بیشتری یافت. به این ترتیب گفتمان سیاسی دولت نهم با دغدغه‌هایی فرهنگی و مبتنی بر ایدئولوژی اسلامی کار خود را آغاز نمود. در این میان عدالت‌گستری محوری‌ترین و ابتدایی‌ترین اصل این دولت تعریف می‌شد (خواجehسروی، ۱۳۸۶: ۲۷).

عناصر گفتمان عدالت در دولت احمدی‌نژاد

عدالت از راه خدمت به توده مردم یا بندگان خدا: گفتمان احمدی‌نژاد چهار دال دارد که بر حول دال مرکزی ولایت مفصل‌بندی شده‌اند. وی، آنها را این گونه برمی‌شمارد: «از ناحیه این برادر کوچک شما چهار محور به‌عنوان اصول کاری این دولت مطرح شد: عدالت‌گستری، مهرورزی، خدمت به بندگان خدا و پیشرفت و تعالی همه‌جانبه کشور» (احمدی‌نژاد، ۱۳۸۶: ۳۴).

روی سخن احمدی‌نژاد نه با طبقه نخبگان، مدیران و یا تشکلهای سیاسی و فعال جامعه مدنی بلکه با توده مردم است و حتی در برنامه‌ریزی‌های اجرایی دولت نیز بیش از آنکه دغدغه سرمایه و سرمایه‌گذاری وجود داشته باشد، دغدغه عموم مردم دیده می‌شود. چنین رویکردی موجب شد تا دولت در روند خصوصی‌سازی به جای واگذاری شرکت‌های دولتی به فرد یا افراد، آنها را به صورت‌های مختلف بین عامه مردم توزیع کند. توسل به راهکارهایی چون توزیع سهام عدالت یا واگذاری کارخانجات به اقشار محروم و دهک‌های پایین درآمدی نمودهایی از این تغییر رویکرد هستند. این کار مبتنی بر این فرض بود که علاوه بر کوچک‌تر شدن دولت با توزیع سرمایه‌های دولت در میان طبقات کم‌درآمد، شکاف طبقاتی موجود به شکل درخور توجهی تقلیل می‌یافت. از این رو دو هدف خصوصی‌سازی و بازتوزیع سرمایه به صورت هم‌زمان صورت می‌گرفت (بهروزلک و ضابط‌پورکاری، ۱۳۹۱: ۱۲۶).

عدالت بازتوزیعی به نفع فرودستان: در اندیشه احمدی‌نژاد و سنت فکری حامی وی می‌توان عدالت توزیعی ارسطویی را ردیابی کرد. وی بر این باور است که: «عدالت یعنی شرایطی فراهم بشود که هر کس در هر زمینه‌ای استعداد دارد بتواند آن را فعال بکند نه برای عده‌ای خاص. البته عدالت در توزیع مناسب و درست ثروت‌ها و بودجه‌های کشور هم هست» (احمدی‌نژاد، ۱۳۸۶: ۳۸).

دولت احمدی‌نژاد از حیث اقتصادی و حداقل نسبت به دو دولت پیش از خود، دولتی مداخله‌گر شناخته می‌شود. بخشی از سیاست‌های اقتصادی مداخله‌گرایانه این دولت مانند توزیع سهام عدالت و مسکن مهر در چهار سال اول و برخی دیگر مانند هدفمندی یارانه‌ها و تغییر قابل توجه در فرایند تخصیص منابع استانی در چهار سال بعدی اجرا شدند. این چهار اقدام دولت احمدی‌نژاد ناظر به حضور اقتصادی دولت در پیرامون و به سود پیرامون و به ضرر مرکز بودند (حاتمی و کلاته، ۱۳۹۳: ۲۲).

بررسی ابعاد عدالت در دولت احمدی‌نژاد

ابعاد عدالت شامل عدالت اقتصادی، عدالت اجتماعی-فرهنگی و عدالت سیاسی به شرح زیر مورد بررسی قرار گرفته است:

عدالت اقتصادی

اقدامات دولت احمدی‌نژاد در زمینه اقتصادی که به سود پیرامون و به ضرر مرکز بودند به شرح زیر می‌باشند:

توزیع سهام عدالت: این سازوکار بازتوزیع، سهمیه کردن طبقات فرودست در سهام کارخانه‌های مشخص و تبدیل آنها به صاحبان سرمایه‌های هر چند محدود دیده شده بود. اگر بر اساس برخی برآوردها، بهره‌مندی تقریباً کل ۲۲ میلیون نفر از جمعیت روستایی کشور از سهام عدالت (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۱/۴/۱) را مبنا قرار دهیم؛ آنگاه از جمعیت ۵۳ میلیون نفری جمعیت شهرنشین کشور باید چیزی کمتر از ۵۰٪ سهام عدالت گرفته باشند. همین وضعیت در مقیاس استانی نیز وجود داشته است. به طوری که میزان بهره‌مندی استان‌های محروم از سهام عدالت نسبت به استان‌های برخوردار بیشتر بوده است. به عنوان مثال در حالی که استان‌های برخوردارای مانند تهران با ۲۷/۵٪، اصفهان با ۴۲٪ و قزوین با ۵۱٪ کمترین نسبت برخورداری از سهام عدالت را داشتند. در آنسو، استان‌های محرومی مانند ایلام با ۷۵٪، کهگیلویه و بویراحمد با ۷۹٪ و خراسان جنوبی با ۸۴٪ بیشترین نسبت برخورداری را نشان دادند (حاتمی و کلاته، ۱۳۹۳: ۱۲).

مسکن مهر: دولت نهم دخالت در حوزه مسکن را در دستورکار خود قرار داد و طرح مسکن مهر را تدوین نمود. این طرح گروه‌های هدف خود را در میان دهک‌های درآمدی ۱ تا ۵ تعریف نمود که نشانگر حمایت دولت از طبقات کم‌درآمد و فرودست در بخش مسکن بود. چنین حمایتی در مقیاس مکانی یعنی شهری و روستایی بودن نیز مشاهده می‌گردد، چنانکه در جدول پایین ملاحظه می‌شود درصد بهره‌مندی جمعیت روستائین از مسکن مهر تقریباً چهار برابر بیشتر از جمعیت شهرنشین است (حاتمی و کلاته، ۱۳۹۳: ۱۴).

جدول شماره ۲: درصد بهره‌مندی خانوارهای شهری و روستایی از مسکن مهر

مکان	تعداد خانوار	واحد در نظر گرفته شده برای ساخت	درصد بهره‌مندی به جمعیت
شهری	۲۱,۱۸۵,۶۴۷	۲,۲۰۰,۰۰۰	۱۰/۳۴٪
روستایی	۵,۷۴۴,۶۱۴	۲,۲۰۰,۰۰۰	۳۸/۲۹٪

منبع: گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۹۰

هدفمندی یارانه‌ها: هدفمندی یارانه‌ها در دی ماه ۱۳۸۸ به شکل قانون درآمد و دولت را مکلف می‌ساخت، قیمت حامل‌های انرژی را اصلاح و تا ۵۰٪ درآمدهای ناشی از این اصلاح قیمت‌ها را در قالب پرداخت‌های انتقالی مستقیم هزینه نماید. هدفمندی یارانه‌ها از حیث مکانی نیز بیشتر به نفع مناطق روستایی تا شهری بوده است. چنانکه در جدول پایین نیز ملاحظه می‌شود، در حالی که در مناطق شهری تنها دو دهک از شهرنشینان از هدفمندی یارانه‌ها منتفع شده‌اند؛ این میزان برای روستاییان ۷ دهک بوده است. بر این اساس، جمعیت روستایی کشور در حدود ۳/۵ برابر بیش از جمعیت مناطق شهری از هدفمندی یارانه‌ها منتفع شده است (خاتمی و کلاته، ۱۳۹۳: ۱۸).

جدول (۳-۱): ترکیب جمعیت منتفع از طرح هدفمندی یارانه‌ها

جمعیت	۱۳۹۰	درصد از کل جمعیت	دهک‌های منتفع	جمعیت منتفع
نقاط شهری	۵۲,۴۷۳,۱۹۰	۷۱٪	۲	۱۰,۴۹۴,۶۳۸
نقاط روستایی	۲۲,۴۸۸,۵۱۰	۲۹٪	۷	۱۵,۷۴۱,۹۵۷
کل کشور	۷۴,۹۶۱,۷۰۲	۱۰۰٪	-	-

منبع: هادی زوز، ۱۳۹۰: ۲۹

تخصیص بودجه به نفع استان‌های محروم: با مقایسه اولویت‌های تخصیص بودجه میان استان‌های کشور در دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد مشخص می‌شود که تخصیص بودجه در دولت احمدی‌نژاد برخلاف دولت خاتمی بیشتر به استان‌های کمتر برخوردار متمرکز بوده است. برای نمونه در وضعیتی که استان فارس در تمامی ۸ سال دوره خاتمی بین اولویت‌های ۲ تا ۴ تخصیص بودجه قرار داشته است؛ در سه سال دوره احمدی‌نژاد (۱۳۹۰ تا ۱۳۸۸) از میان ۱۰ اولویت اول خارج شده است. از دیگر سو برای مثال استان سیستان و

بلوچستان که از ۸ سال دوره خاتمی، سه سال در اولویت‌های ۷ تا ۱۰ قرار داشت؛ بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۸۷ دو سال در اولویت اول و دو سال در اولویت دوم قرار گرفته است. همین وضعیت برای استان لرستان نیز وجود دارد (حاتمی و کلاته، ۱۳۹۳: ۱۹).

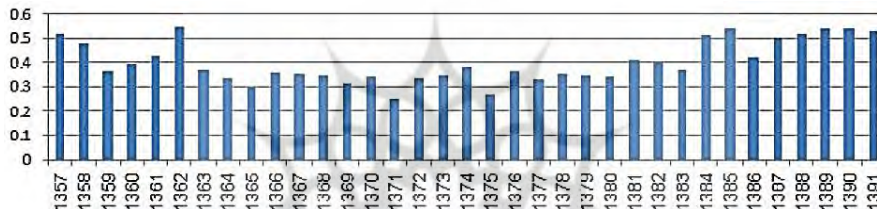
طرح تحول اقتصادی: این طرح در ۲۲ بهمن سال ۱۳۸۶ مطرح شد و با تمام اختلافات، سرانجام در زمستان ۱۳۸۸ با تعدیلاتی از سوی مجلس تصویب شد. این برنامه به عنوان «جراحی بزرگ در اقتصاد ایران» با اهداف زیر طراحی شده است: افزایش بهره‌وری، هدفمند کردن یارانه‌ها، اصلاح ساختار گمرکی، اصلاح ساختار مالیاتی، اصلاح ساختار بانکی، اصلاح نظام توزیع کالا و خدمات و ارزش‌گذاری پول ملی (احمدی‌نژاد، ۱۳۸۵/۴/۱۸). این برنامه به دنبال احیا و اجرای عدالت به نفع طبقات پایین جامعه بود. این امر در سخنان احمدی‌نژاد کاملاً مشهود است: «برای اصلاحات چاره‌ای جز اجرای تحول اقتصادی نداریم... اینکه ۲۰ و ۳۰ سال سرمایه کشور به کار گرفته شود، اما فقط عده خاصی از ثمرات آن برخوردار شوند، درست نیست و باید طوری برنامه‌ریزی کرد تا همه اقشار و مردم بهره‌مند شوند... ۷۰٪ یارانه‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم توسط سه دهک برخوردار جامعه استفاده می‌شود و این موضوع یکی از علت‌های اصلاح نظام توزیع یارانه‌هاست» (روزنامه دنیای اقتصاد، ۱۳۸۷/۶/۲۳).

برخی دیگر از شاخص‌های اقتصادی مرتبط با عدالت اقتصادی به شرح زیر می‌باشند:

ضریب جینی در دولت احمدی‌نژاد به واسطه اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها و توزیع یارانه نقدی وضعیت نسبتاً بهتری داشته است به گونه‌ای که این رقم از ۰/۴۰۲۳ در سال ۱۳۸۴ به رقم ۰/۳۹۴۴ در سال ۱۳۹۲ کاهش یافت. متوسط ضریب جینی در دوران ریاست‌جمهوری احمدی‌نژاد ۰/۳۸۳۴ بوده است. همچنین در سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ تورم از ۱۰/۴٪ به رقم ۳۴/۷٪ و رشد اقتصادی کشور با احتساب نفت از ۶/۳ به رشد ۱/۹- رسید (سامانه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی ج.ا.ا، www.cbi.ir).

فسادهای اقتصادی: در دوران احمدی‌نژاد با وجود برنامه‌هایی در راه عدالت‌گستری به نفع فرودستان، فسادهای اقتصادی کلان و به تبع آن بی‌عدالتی‌هایی در تاریخ اقتصادی

ایران رخ داد که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: گم‌شدن دکل نفتی ۸۰ میلیون دلاری، اختلاس مرتبط با پرونده بابک زنجانی، پرونده سازمان تامین اجتماعی سعید مرتضوی، اختلاس مربوط به پرونده مه‌آفرید امیرخسروی و پرونده بیمه ایران (محمدرضا رحیمی) رخ داد (سایت خبرآنلاین، ۱۳۹۳/۱۲/۹؛ سایت خبری شفاف، ۱۳۹۳/۱۲/۲۶؛ روزنامه دنیای اقتصاد، ۱۳۹۵/۲/۱۱). چنانکه در نمودار پایین نیز ملاحظه می‌شود در مجموع، شاخص فساد اقتصادی در دوره احمدی‌نژاد به طور چشمگیری از مقدار میانگین آن طی دوره مورد بررسی به‌طور فزاینده‌ای فاصله گرفته، روند صعودی به خود گرفت (خداپناه، ۱۳۹۴: ۱۸).

نمودار شماره ۲: روند شاخص فساد اقتصادی در ایران

بر اساس اطلاعات مؤسسه شفافیت بین‌المللی نیز رتبه ایران در سال ۲۰۰۵ (۸۴-۱۳۸۳) به لحاظ شفافیت مالی در رتبه ۸۸ و در سال ۲۰۱۳ (۹۲-۱۳۹۱) به رتبه ۱۴۴ در میان ۱۷۷ کشور مورد بررسی رسید.

عدالت اجتماعی - فرهنگی

عدالت شهروندی (جنسیتی): سال ۸۴ طرح بررسی تعداد دختران دانشجو به مجلس رفت و سال بعد یعنی اولین سال دولت احمدی‌نژاد سهمیه‌بندی در ۳۰ دانشگاه اعمال شد و در سال ۸۷ سهمیه‌بندی به صورت رسمی اتفاق افتاد. همچنین سال ۸۹ بومی‌گزینی در خصوص دختران علاوه بر سهمیه‌بندی جنسیتی اجرا شد. سهمیه‌بندی جنسیتی در کنار جریان حذف جنسیتی به‌عنوان دو بازوی اصلی این سیاست‌ها در سال ۹۱ به اوج خود رسید. ۳۶ دانشگاه کشور، دختران را در ۷۷ رشته تحصیلی نپذیرفتند. البته در سال ۹۲ به علل گوناگون از جمله فشارها و اعتراضات دانشجویی و همچنین باز شدن اجتناب‌ناپذیر فضای عمومی جامعه پس

از انتخابات ریاست جمهوری، حذف سهمیه دختران نزول ۳۷٪ داشت (موسسه رخداد، ۱۳۹۳/۶/۶).

گفتمان عدالت‌محور در لایحه برنامه پنجم توسعه با ساختارشکنی از دال توانمندسازی زنان به عنوان یکی از نشانه‌های اصلی گفتمان اصلاح‌طلبی آن را در قالب یکی از نشانه‌های فرعی و به حاشیه رانده شده، ذیل دال اصلی تحکیم خانواده قرار داده و آن را فقط به دو گروه از زنان یعنی زنان مدیر و نخبه و دوم، زنان سرپرست خانوار ذیل افراد و گروه‌های نیازمند، محدود می‌کند. بدین ترتیب با تأکید بر مقوله تحکیم خانواده، بازنگری در قوانین و مقررات مربوط به تحکیم خانواده، سامان‌دهی و اعتباربخشی به مراکز مشاوره متناسب با فرهنگ اسلامی-ایرانی، تسهیل ازدواج جوانان و تحکیم خانواده را مورد توجه قرار داد و در مقابل با هدف به حاشیه راندن هرچه بیشتر نشانه اشتغال رسمی و خارج از خانه زنان به برجسته کردن نقش نان‌آوری مردان و اشتغال خانگی زنان پرداخت. همچنین با توجه به تهدیدات موجود در محیط کار، دستگاه‌های اجرایی را موظف به اجرای «طرح جامع عفاف و حجاب» و متناسب‌سازی محیط خدمتی با اقتضانات جامعه اسلامی می‌کند و بر این اساس، سیاست‌های خود مبنی بر اشتغال خانگی و دورکاری زنان را به‌عنوان برنامه‌هایی در جهت حفظ بنیان خانواده و اخلاق در جامعه و همچنین، رقیب الگوی اشتغال تمام وقت معرفی می‌کند (کریمی‌فهی، ۱۳۹۱: ۶۴).

عدالت بهداشتی و درمانی: برخی از اقدامات و فعالیت‌های دولت نهم و دهم که در راستای برقراری عدالت و دسترسی عموم مردم به امکانات بهداشتی و درمانی انجام گردیده است.

جدول شماره ۴: برخی از شاخص‌های «بهداشت، درمان و مراقبت» در دولت نهم و دهم

شاخص	واحد	۱۳۸۴	۱۳۸۸	۱۳۹۱
خانه بهداشت	باب	۱۶۹۴۰	۱۷۲۰۰	۱۷۶۳۶
پزشکان طرح پزشک روستایی	نفر	۱۳۵۰	۵۳۲۷	۵۰۰۷
دسترسی جمعیت شهری و روستایی به مراقبت‌های اولیه بهداشتی	درصد	۹۲	۹۸	۹۸
بیمارستان‌های فعال کشور	تعداد	۸۰۹	۸۵۶	۸۹۴
تعداد کل تخت‌های بستری	هزار	۹۷/۶	۱۱۰/۶	۱۱۰/۴

منبع: خلاصه اقدامات وزارت بهداشت و درمان در دولت نهم و دهم، سایت وزارت بهداشت و درمان

فرهنگ و هنر: برخی شاخص‌های فرهنگ و هنر در دولت احمدی‌نژاد در جدول زیر ارایه شده است. دقت در ارقام مذکور نشان می‌دهد که رشد چندان محسوسی در عرصه فرهنگ و هنر به لحاظ کمی اتفاق نیفتاده است.

جدول شماره ۵: شاخص‌های فرهنگ و هنر در دولت احمدی‌نژاد از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۹

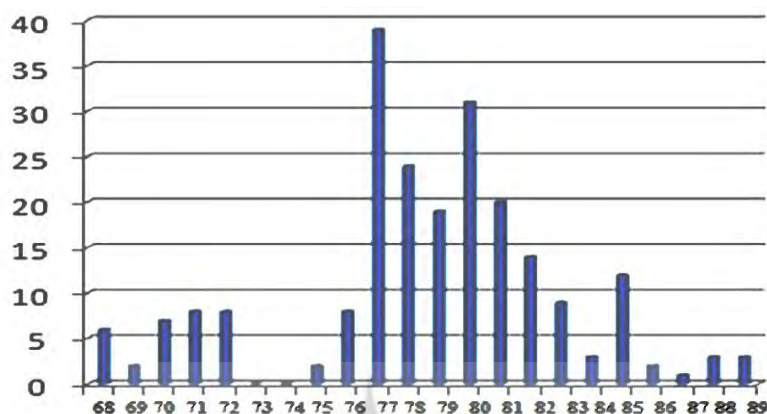
سال	تعداد عناوین کتاب‌های منتشر شده	تعداد فیلم‌های سینمایی تولید شده	تعداد عناوین نشریات منتشر شده	میزان زیربنای کتابخانه‌های عمومی
۱۳۸۴	۵۳۵۷۰	۷۰	۱۹۶۰	۶۳۰۵۰۰
۱۳۸۵	۵۳۵۶۰	۹۲	۲۱۴۰	۶۹۷۸۸۵
۱۳۸۶	۵۶۳۵۳	۹۹	۲۱۶۰	۷۳۱۴۳۴
۱۳۸۷	۵۶۲۶۰	۷۸	۲۲۰۰	۸۱۶۶۲۳
۱۳۸۸	۶۰۷۱۰	۷۶	۳۹۲۶	۸۷۵۳۹۱
۱۳۸۹	۶۴۶۰۶	۹۶	۴۱۲۷	۹۱۳۲۸۶

مهدیانیپور، ۱۳۹۰: ۲۵، ۴۱ و ۴۹

عدالت سیاسی

فرصت برابر در تصدی پُست‌های سیاسی: در ابتدای دوره دوم ریاست‌جمهوری احمدی‌نژاد در سال ۱۳۸۸ برای اولین بار در تاریخ جمهوری اسلامی، سه زن برای کسب رای اعتماد به‌عنوان وزیر بهداشت به مجلس شورای اسلامی معرفی شدند. نهایتاً خانم مرضیه وحیددستجردی به‌عنوان نخستین زن در تاریخ جمهوری اسلامی ایران به مقام وزارت بهداشت رسید.

تأسیس احزاب و تشکل‌های سیاسی: چنان‌که در نمودار (۳-۱) ملاحظه می‌شود از میان ۲۲۲ پروانه احزاب و تشکل‌های سیاسی، ۲۴ فقره در دوران ریاست جمهوری احمدی‌نژاد انتشار یافته است. بیشترین تعداد پروانه‌ها در دولت اول احمدی‌نژاد در سال ۸۵ صادر شده و پس از آن، این حوزه با روند کاهشی قابل ملاحظه‌ای مواجه شده است (سایت وزارت کشور).

نمودار شماره ۳: تعداد پروانه‌های صادر شده برای تشکل‌های سیاسی

در پایان این قسمت به تحلیل گفتمان عدالت در دولت احمدی‌نژاد پرداخته می‌شود. گفتمان عدالت‌محور که با غیریت‌سازی خود با گفتمان‌های پیشین برمبنای تعریف خاص از دال شناور عدالت اقدام به اجرای طرح تحول اقتصادی نمود. مفهوم بازنمایی شده از عدالت در این گفتمان به معنای توزیع فرصت‌ها و امکانات به‌طور مساوی به همه افراد و همه مناطق کشور بود، به گونه‌ای که همه جای کشور باهم و هماهنگ پیشرفت کنند. دولت احمدی‌نژاد در کنار هدفمندی یارانه‌ها، خصوصی‌سازی به شیوه‌ای نوین یعنی پرداخت سهام عدالت به توده مردم را در دستور کار خود قرار داد.

با تبدیل شدن دال متعالی عدالت به نقطه کانونی گفتمان مسلط، کلیه دال‌ها و مفاهیم دیگر در رابطه با آن تعریف شد. این دال متعالی در عرصه داخلی، مدل‌های خود را در سیاست‌هایی چون ایجاد مسکن ارزان قیمت برای افراد بدون مسکن (مسکن مهر)، بهره‌مندی افراد کشور از سود حاصل از تولیدات داخلی (سهام عدالت)، تغییر الگوی پرداخت یارانه‌ها به سمت افراد نیازمند (هدفمندی یارانه‌ها)، در دسترس بودن دولت برای تمامی نواحی به‌ویژه نواحی دورافتاده سفرهای استانی، ادغام شوراهای عالی به‌منظور کاستن از بوروکراسی زاید اداری، انحلال سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی با توجیه انطباق بیشتر

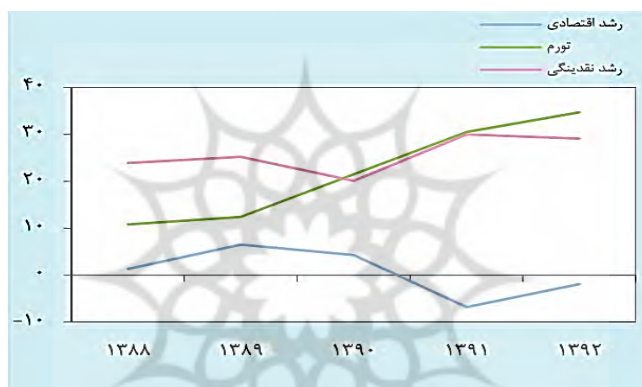
برنامه‌ها با نیازهای استانی و تغییر شیوه بودجه نویسی و تخصیص بودجه یافت (رحیمی و کتابی، ۱۳۹۳: ۴۷).

لایحه برنامه پنجم توسعه کشور در ۳۰ دی ۱۳۸۹ در مجلس تصویب شد. بر مبنای این لایحه برنامه، دال شناور عدالت گفتمان عدالت‌محور در شکل نشانه مرکزی «فقر و محرومیت‌زدایی» به انسداد رسید. به عبارت دیگر این گفتمان، مطالبه خود و فقدان‌های موجود در دو برنامه توسعه سوم و چهارم در مسائل معطوف به فقرزدایی روستاییان مثل مسکن، بهداشت، بهسازی راه‌های روستاها و... را در قالب نشانه خالی گفتمان توسعه اصلاح‌طلب، برجسته کرده و با قرار دادن آن در جایگاه نشانه ممتاز گفتمان خود به همراه نشانه‌های اصلی یعنی «بهبود وضعیت روستاها»، «کاهش نابرابری‌های موجود میان جامعه شهری و جامعه روستایی» و «ارتقاء سطح درآمد و کیفیت زندگی روستاییان» به ساختار شکنی از دال مرکزی گفتمان توسعه اصلاحات پرداخته و با ایجاد تزلزل در نظام معنایی تثبیت یافته آن، گفتمان خود را مفصل‌بندی کرد (صفری‌شالی و هزارجریبی، ۱۳۹۲: ۳۷).

عدالت در دوره ریاست جمهوری احمدی‌نژاد دال محوری گفتمان وی بود، اما به جای رویکردهای توزیعی و شبه‌سوسیالیستی اوایل انقلاب خصوصاً دولت موسوی، تلفیقی از رویکردهای پوپولیستی و نئوکلاسیک مورد استفاده قرار گرفت. وجه نئوکلاسیک این رویکرد را می‌توان در نوع اجرای طرح هدفمندی یارانه‌ها و آزادسازی قیمت‌ها دید. این طرح دارای وجوه پوپولیستی مانند پرداخت یارانه‌های نقدی نیز بود. این رویکرد تلفیقی، اگرچه با توجیه ارزشی اجرای عدالت اجتماعی صورت می‌گرفت، اما ریشه در واقعیاتی چون نابسامانی وضعیت پرداخت یارانه‌ها، عدم شفافیت قیمت‌ها و اصراف در مصرف انرژی نیز داشت. یعنی هم برآمده از ارزش‌ها بود و هم ریشه در واقعیتهای داشت (رحیمی و کتابی، ۱۳۹۳: ۵۱).

دولت تدبیر و امید: عدالت به مثابه اعتدال و توسعه

حجت‌الاسلام دکتر حسن روحانی در ۲۵ خرداد ۱۳۹۲ به‌عنوان هفتمین رئیس‌جمهور ایران برگزیده شد. دولت روحانی به «دولت تدبیر و امید» معروف است. در پایان دوره احمدی‌نژاد وضعیت اقتصادی کشور از وضعیت مناسبی برخوردار نبود. چنان‌که سه متغیر عمده اقتصادی با توجه به نمودار زیر با رشد اقتصادی منفی ۲٪، رشد نقدینگی ۲۹٪ و تورم نزدیک ۳۵٪ می‌باشد (بانک مرکزی ج.ا.ا، ۱۳۹۴: ۳۰).

شکل شماره ۴: سه متغیر عمده اقتصادی (به درصد)

عناصر گفتمان عدالت در دولت روحانی

عدالت تولیدمحور: روحانی، مقصود اقتصادی دولتش را در دوره ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶، افزایش درآمد واقعی خانوارهای ایرانی و افزایش کمک‌های مستقیم و غیرمستقیم به اقشار کم‌درآمد برشمرده است. وی کسب این اهداف را در گرو تولید ثروت ملی و توزیع عادلانه ثروت ملی می‌داند. وی بر این باور است که اگر ثروت ملی تولید نشود، باید فقر توزیع شود. وی می‌گوید: تولید ثروت ملی باعث افزایش درآمد واقعی سرانه می‌گردد و توزیع عادلانه ثروت ملی با هدف افزایش کمک‌های مستقیم و غیرمستقیم به اقشار کم‌درآمد می‌باشد (رجانیوز، ۱۳۹۲/۴/۴).

علی ربیعی وزیر تعاون، کار و رفاه اجتماعی دولت یازدهم در اولین روز هفته کارگر چنین می‌گوید: گفتمان عدالت توزیع‌محور، پایگاه اجتماعی و سیاسی خود را به منازعه‌ای سیاسی برای کسب قدرت برای محقق ساختن آرزوی برابری فرامی‌خواند، اما عدالت تولیدمحور، خواهان گفت‌وگویی سیاستی^۱ برای ملاحظه کردن شرایط موجود و الزامات سیاست‌گذاری و اجرا برای رسیدن به شرایط تحقق کرامت کارگران است (پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۳۹۴/۲/۵).

سیاست اقتصاد نئولیبرالی: روحانی در خصوص خط‌مشی اقتصادی دولت معتقد است که در این زمینه روش‌های مختلفی وجود دارد؛ یک روش معتقد است دولت باید پروژه اجرا کند. روش دوم معتقد است دولت باید اعتبارات را تقسیم کند و روش سوم می‌گوید دولت باید به دنبال خصوصی‌سازی باشد. روش چهارم هم معتقد است وظیفه اصلی دولت این است که محیط کسب و کار را آماده و بهبود بخشد تا تولید در بخش صنعت، کشاورزی و خدمات رونق پیدا کند (مهرنیوز، ۱۳۹۲/۴/۲۰). روحانی صراحتاً در صفحه ۷۸۲ کتاب امنیت ملی و نظام اقتصادی ایران می‌نویسد: «به نظر می‌رسد که نظریه‌های مکاتب نهادگرایان^۲ و کینزی‌های جدید با الگوی مطلوب توسعه در جمهوری اسلامی ایران قرابت بیشتری داشته باشند».

روحانی می‌گوید: اجرای قانون بهبود مستمر محیط کسب و کار برای سامان‌دهی اقتصاد ایران ضروری است و بایستی دولت تدبیر و امید با شتاب بیشتر آیین‌نامه‌های ناظر بر این قانون را نهایی کرده، قانون را اجرایی نماید. من بر این باورم که دولت باید ناظر و سیاست‌گذار دقیق باشد و از اقتصاد دستوری بپرهیزد و مجال بدهد فعالان اقتصادی امور تصدی‌گری اقتصاد را در دست بگیرند (پایگاه ملت‌آنلاین، ۱۳۹۲/۴/۱۷).

1- Policy debate

۲- نهادگرایان (Institutionalism) در دهه ۶۰ و ۷۰ پیش‌فرض‌های اقتصاد نئوکلاسیک را مورد نقد قرار داد، معتقد شدند که رفتار اقتصادی تحت تأثیر نهادهای فرهنگی-اجتماعی و الگوهای رفتار جمعی و بر اساس رابطه انسان با انسان شکل می‌گیرد. همچنین از دخالت دولت سرمایه‌داری در امور اقتصادی-اجتماعی به منظور توزیع عادلانه‌تر ثروت و درآمد حمایت می‌کنند.

اقتصاد برون‌زا: روحانی در سال ۱۳۸۳ در مقدمه کتابی تحت عنوان «چین نو» با اشاره به روش برون‌زایی اقتصاد با رویکرد دنگ شیائو پینگ معتقد است که چون جهان یک کل به هم پیوسته و به هم وابسته است لذا باید برای تولید ثروت، درهای کشور را به دارندگان ثروت جهانی گشود تا بتوان اقتصاد را به سامان کرد. این رویکرد نسبت به اقتصاد در تاکتیک‌ها و استراتژی‌های دولت یازدهم کاملاً قابل مشاهده است (باشگاه خبرنگاران تسنیم «پویا»، ۱۳۹۵/۶/۶).

روحانی در سخنرانی خود در همایش چشم‌انداز سیاست خارجی توسعه‌گرا در اسفند ۸۶ بر برون‌زایی تأکید و درون‌گرایی را مساوی «انزوا» یا «جنگ مداوم» تعبیر می‌کند. اولویت دولت روحانی در حل مسایل اقتصادی و نیز توسعه‌گرایی، «روابط خارجی» است و در مسئله روابط خارجی، تغییر در روابط خارجی ایران به خصوص با کشورهایی است که غربی یا توسعه‌یافته تلقی می‌شوند (فردانیوز، ۱۳۹۲/۷/۷).

اهمیت رابطه با دیگر کشورها و بیرون آمدن از انزوا و تحریم به حدی بود که نخستین اولویت دولت روحانی به حل مساله هسته‌ای اختصاص یافت. به‌طوری که با لغو تحریم‌ها و اجرایی شدن برجام در پایان دی ماه سال ۱۳۹۴ در روند صادرات نفتی و غیرنفتی، تغییرات عمده‌ای به‌وقوع پیوست.

شکل شماره ۵: روند صادرات نفت خام

منبع: پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۲ دی ۱۳۹۵

در لایحه برنامه ششم توسعه (۱۳۹۵-۱۳۹۹) نیز در ارتباط با کوچک‌سازی دولت و خصوصی‌سازی به مواردی چون منطقی‌سازی اندازه دولت و حذف دستگاه‌های موازی و غیرضروری پرداخته شده، به طوری که دولت باید ۱۵٪ از حجم خود را در طول برنامه کاهش دهد (ماده ۷)؛ اجازه دولت برای خرید خدمات آموزشی از بخش خصوصی در کلیه واحدهای آموزشی، بهداشتی، ورزشی و... (ماده ۱۱)؛ حق دانشگاه‌ها برای تأسیس شعب آموزش عالی با مشارکت دانشگاه‌های معتبر بین‌المللی (ماده ۱۴، بند ۱۲). در راستای برون‌گرایی اقتصادی نیز سازمان بنادر و دریانوردی اجازه تأسیس بنادر با مشارکت شرکت‌های معتبر بین‌المللی برای مصارف بین‌المللی (ماده ۱۲، بند ۱) را پیدا کرده است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۹۴).

بررسی ابعاد عدالت در دولت روحانی

ابعاد سه‌گانه عدالت شامل عدالت اقتصادی، عدالت اجتماعی- فرهنگی و عدالت سیاسی به شرح زیر مورد بررسی قرار گرفته است:

عدالت اقتصادی

دولت روحانی در مواجهه با ختم‌شده‌های عدالت‌محور دولت احمدی‌نژاد، سیاست‌های خاصی را در پیش گرفت. در رابطه با پرداخت یارانه‌ها ابتدا سعی کرد افراد را به انصراف داوطلبانه تشویق سازد، اما با عدم موفقیت در آن به شیوه حذف تدریجی دهک‌های بالا اقدام نمود تا نهایتاً پرداخت یارانه فقط شامل دهک‌های پایین جامعه گردد.

موضوع سهام عدالت نیز به کلی کنار گذاشته شد. زیرا از دید روحانی طبق اصل ۴۴ به غیر از واگذاری مالکیت سهام باید مدیریت آنها نیز به مردم واگذار بشود (ایلنا، ۱۳۹۲/۴/۱۸). سهام عدالت که از سال ۸۵ شروع شده بود، یک طرح ۱۰ ساله بود که در سال ۹۵ به پایان می‌رسید و باید سود سهام برای سهامداران آزاد می‌شد. لذا دولت روحانی در اسفند ۹۵ سامانه سهام عدالت را برای گرفتن صورت‌حساب سهامداران رونمایی کرد. اما این امر با نزدیکی به انتخابات ریاست‌جمهوری در اردیبهشت ۹۶ نقد منتقدان دولت را برانگیخت. چرا

که استدلال می‌شد مشمولان دریافت سود سهام عمدتاً اقشار ضعیف جامعه بوده و رفتار انتخاباتی‌شان بر اثر دریافت مبلغ نقدی تحت تأثیر قرار می‌گیرد (چهرقانی، ۱۳۹۵: ۲۲).

اجرای پروژه مسکن مهر نیز به دلیل گره خوردن سرنوشت حدود ۱۰ میلیون نفر به آن، ادامه یافت، اما چنانکه جهانگیری، معاون اول دولت روحانی می‌گوید: در تأمین منابع مالی روش قبلی (دولت دهم) را نمی‌توان دنبال کرد. چه آنکه استقراض مستقیم از بانک مرکزی با فشار دولت به سیستم بانکی منجر به افزایش پایه پولی شده و نتیجه این می‌شود که امروز نقدینگی به حدود ۴۶۰ هزار میلیارد تومان می‌رسد و طبیعتاً تورم را به دنبال خواهد داشت (روزنامه اطلاعات، ۱۳۹۲/۵/۳۰).

برنامه‌های دولت یازدهم در زمینه عدالت اقتصادی را می‌توان به شرح زیر توضیح داد:

اجرای طرح حمایت غذایی از گروه‌های کم‌درآمد: در سال ۱۳۹۳ در وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، طرح حمایت غذایی از گروه‌های کم‌درآمدی که دچار فقر غذایی هستند، اجرا شد که حتی تحسین مجامع بین‌المللی را نیز به دنبال داشت. در اجرای این طرح با شناسایی دقیق گروه‌های هدف، ایجاد هماهنگی بین نهادها و دستگاه‌های ذی‌ربط و استفاده از کارت‌های اعتباری، سبدهای غذایی بین ۱۰ میلیون نفر از افرادی که دچار فقر غذایی بودند، توزیع شد (پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۳۹۴/۱/۱۹).

درآمدهای مالیاتی: اخذ مالیات یکی از ابزارهای ایجاد عدالت اجتماعی در دولت‌های با رویکرد لیبرالی می‌باشد. چنانکه در نمودار زیر ملاحظه می‌شود با روی کار آمدن دولت روحانی از سال ۱۳۹۲ افزایش درآمدهای مالیاتی در دستور کار قرار گرفت و در سال ۱۳۹۴ درآمدهای مالیاتی از درآمدهای نفتی بیشتر شد (پورتال شبکه اخبار وزارت امور اقتصاد و دارایی، www.shada.ir).

شکل شماره ۶: درآمدهای مالیاتی و فروش نفت و فرآورده‌های نفتی در چهار ماهه اول سال‌های ۹۳ تا ۹۵ (بانک مرکزی ج.ا.ا.)

برخورد با حقوق نجومی: اختصاص یافتن مبلغ‌های ناعادلانه و نجومی در فیش حقوقی برخی مدیران موجب شد، روحانی در مورخه ۱۳۹۵/۴/۱۴ بیانیه‌ای خطاب به مردم صادر کرد. وی در این بیانیه با تأکید بر اینکه با کسی پیمان اخوت نبسته است، اعلام کرد تمام دستگاه‌ها موظفند حقوق و مزایای دریافتی مقام‌های کشوری و لشکری را به‌صورت حداقل و حداکثر دستمزد و پرداختی ماهانه در تارنمای وزارتخانه یا سازمان‌ها و همچنین تارنمای سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور برای آگاهی عموم درج کنند. نتیجه چنین برخوردی موجب شد که چهار مدیرعامل بانکی استعفا دهند. همچنین رییس‌جمهور در مورخه ۱۳۹۵/۴/۱۴ با استعفای اعضای هیأت امنای سازمان صندوق توسعه ملی در رابطه با ماجرای حقوق نجومی موافقت کرد (پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۳۹۵/۴/۱۵).

توافقنامه گروه ویژه اقدام مالی (پول‌شویی): با اجرایی شدن برجام و برقراری روابط بین‌المللی بین بانک‌های ایرانی و خارجی، کشورمان به FATF پیوست. بر این اساس، ایران باید دو قانون اساسی مقابله با پول‌شویی و مبارزه با تأمین مالی تروریسم را همچون کشورهای عضو این توافقنامه رعایت کند. این توافقنامه در ایران تحت عنوان لایحه مبارزه با تأمین مالی تروریسم در اردیبهشت سال ۱۳۸۹ پس از تصویب در دولت به مجلس شورای

اسلامی تقدیم شد. در نهایت در ۱۳ اسفند ۱۳۹۴ در شورای نگهبان مورد بررسی قرار گرفته، و با اصلاحاتی تأیید شد. در شهریور سال ۱۳۹۵ مخالفان دولت با استناد به دو جوابیه بانک‌های سپه و ملت در مخالفت برای درخواست افتتاح حساب ارزی برای «اشخاص» و «نهادهایی» که شامل تحریم شده‌اند، دولت را مورد حمله قرار دادند (انتخاب نیوز، ۱۳۹۵/۶/۱۵).

برخی از شاخص‌های اقتصادی مرتبط با عدالت اقتصادی دولت روحانی به شرح زیر می‌باشند: رشد اقتصادی از منفی ۲٪ در سال ۱۳۹۲ به ۰/۳٪ در سال ۱۳۹۳ و ضریب جینی از ۰/۳۷ در سال ۱۳۹۲ به ۰/۳۹ در سال ۱۳۹۴ افزایش یافته است. نرخ تورم نیز از ۳۴/۷٪ در سال ۱۳۹۲ به ۶/۸٪ در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). البته منتقدین تورم حاصله را به بهای رکود تعبیر می‌کنند.

عدالت فرهنگی - اجتماعی

تدوین منشور حقوق شهروندی: دولت با هدف استیفا و ارتقای حقوق شهروندی، فرایند تدوین منشور حقوق شهروندی و تبدیل آن به یک سند را در دستور کار خود قرار داد. بنابراین رئیس‌جمهور در ۲۹ آذر ۱۳۹۵ منشور حقوق شهروندی ایران را شامل ۲۲ سرفصل و ۱۲۰ ماده به همراه ساز و کار اجرا و نظارت بر حسن اجرای آن و همچنین ارجاعات قانونی مواد آن، امضا و رونمایی کرد و از طریق پیامک به مردم ابلاغ شد (پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۳۹۵/۹/۲۹).

حقوق شهروندی (قومیتی): دولت روحانی در راستای اجرایی کردن اصل ۱۵ و ۱۹ قانون اساسی، آموزش رشته زبان و ادبیات کردی را با پذیرش ۴۰ دانشجوی روزانه از مهر سال ۹۴ آغاز کرد. در ادامه این جریان، پذیرش در رشته زبان و ادبیات ترکی آذری در مقطع کارشناسی در سال تحصیلی ۹۶-۹۵ انجام گرفت (روزنامه ایران، ۱۳۹۵/۵/۲۴).

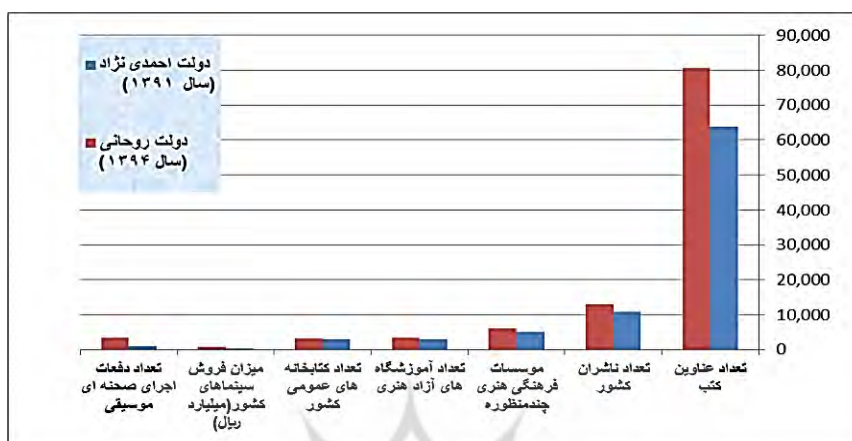
رتبه‌بندی معلمان: در روزهای پایانی سال ۹۳ کلیات نظام رتبه‌بندی معلمان در هیأت دولت تصویب شد و در ۵ اردیبهشت ۹۴ اسحاق جهانگیری نظام رتبه‌بندی معلمان را ابلاغ کرد. براساس این مصوبه، مشمولان طرح طبقه‌بندی معلمان در پنج رتبه، رتبه‌بندی حرفه‌ای

می‌شوند. مشمولان این رتبه‌ها از ۱۵٪ تا ۵۰٪ افزایش امتیاز حق شغل از مهرماه سال ۹۴ برخوردار می‌شوند، هر چند که این امر در عمل به‌طور کامل اتفاق نیفتاد (پایگاه وکیل ملت، ۱۳۹۵/۶/۲۴).

خدمات بهداشتی: دولت روحانی اجرای طرح بیمه سلامت همگانی را از ابتدای اردیبهشت ۱۳۹۳ به‌طور جدی در دستور کار خود قرار داد. این طرح شامل کلیه افراد جمعیتی و منطقه‌ای کشور بوده و بیمه ارائه شده در طرح مذکور برای پوشش هزینه‌های درمان بیمه‌شدگان بر اساس خدمات مورد تعهد بیمه پایه سلامت می‌باشد. هزینه بیمه افراد تحت پوشش این طرح تماماً توسط دولت پرداخت می‌گردد. تکمیل فرایند این طرح در تاریخ ۲۲ دی ۱۳۹۳ در مراسمی با حضور رئیس‌جمهور کامل گردید.

خدمات فرهنگی و هنری: سیاست دولت یازدهم در زمینه فرهنگ و هنر را می‌توان استفاده از درهای باز در حوزه فرهنگ و هنر دانست. بازگشایی خانه سینما و صدور آسان‌تر مجوز کتاب (پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۳۹۳/۱۲/۲)، کاهش فیلترینگ و محدودیت دسترسی به سایت‌های اینترنتی و استفاده از شبکه‌های اجتماعی و تصویب قانون برای حمایت از فعالان رسانه‌های دیجیتال (مهرنیوز، ۱۴ آبان ۱۳۹۲)، اعطای مجوز به موسیقی رپ (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۴/۲/۱۸). همچنین تخصیص حداقل ۲۰٪ از بودجه سالانه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی توسط معاونت‌های وزارتخانه برای انجام امور فرهنگی و هنری در شهرستان‌ها برای رعایت عدالت فرهنگی (آفتاب نیوز، ۱۳۹۵/۱/۲۵) از جمله اقدامات دولت یازدهم است. در نمودار زیر اقدامات فرهنگی دولت احمدی‌نژاد و روحانی مورد مقایسه قرار گرفته است:

پرتال جامع علوم انسانی

شکل شماره ۷: مقایسه اقدامات فرهنگی دولت احمدی نژاد و روحانی در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۴ (منبع: پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۳/ ۶/ ۱۳۹۵)

عدالت سیاسی

تشکل‌های مدنی: تعداد ۷۰۰ سمن (سازمان‌های مردم‌نهاد) پس از پایان دولت خاتمی شکل گرفت و در دوران دولت نهم و دهم به ۱۰۰ سمن کاهش یافت و در دولت یازدهم نزدیک به ۱۲۰۰ سمن شکل گرفته است (سایت ایسنا، ۴/۲۴/۱۳۹۵). همچنین ۲۴۶ نشست گفتگوی بین‌ادیان در سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۴ برگزار شده است (ایرنا، ۶/۲/۱۳۹۵).

بازگشایی خانه سینما: خانه سینما پس از نزدیک به سه سال تعطیلی همزمان با روز ملی سینما و با حضور گروهی از اعضای این نهاد صنفی در ۲۱ شهریور ۱۳۹۲ بازگشایی و بعد از آن جشن ملی روز سینما برگزار شد (پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۲/۲/۱۳۹۳).

برابری همه در مقابل قانون: رفع بی‌عدالتی‌های آموزشی و توقف فرایند بورسیه‌های غیرقانونی نمونه‌ای از اقدام‌های عملی بود که به‌رغم هزینه‌های سیاسی بسیار در دستورکار وزارت علوم دولت نو قرار گرفت (پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۲/۲/۱۳۹۳). اولین بار، مجتبی صدیقی معاون وزیر علوم و رئیس سازمان امور دانشجویان در ۴ خرداد ۱۳۹۳ مدعی تخلف

بیش از ۳۰۰۰ دانشجوی بورسیه شد. همین امر یکی از دلایل استیضاح و عزل رضا فرجی دانا از سمت وزیری علوم شد (مشرق نیوز، ۱۳۹۴/۲/۷).

در پایان این قسمت به تحلیل گفتمان عدالت در دولت روحانی پرداخته می‌شود. گفتمان عدالت دولت روحانی در غیریت‌سازی خود با گفتمان پیشین از خود یعنی گفتمان عدالت‌محور دولت احمدی‌نژاد قرار دارد که بر توزیع فرصت‌ها و امکانات به‌طور مساوی به همه افراد و همه مناطق کشور استوار بود. گفتمان دولت روحانی بر تعریف نئولیبرالی خصوصاً با رویکرد نهادگرایانه و نئوکینزی از دال شناور عدالت استوار است. به این معنی که کار دولت را نه اجرای پروژه‌ها و یا تقسیم اعتبارات و یا خصوصی‌سازی بلکه آماده ساختن و بهبود بخشیدن محیط کسب و کار و تقویت ساختار رقابتی برای رونق تولید در بخش صنعت، کشاورزی و خدمات می‌داند. این گفتمان به ساختار شکنی از وجوه پوپولیستی طرح تحول اقتصادی دولت قبلی پرداخت. چنان که در مورد پرداخت یارانه‌های نقدی سعی کرد از راه‌هایی چون ثابت نگه‌داشتن مبلغ یارانه نقدی، ترغیب جامعه به انصراف از آن و یا توزیع سبد کالا به‌جای آن، آن را به حوزه گفتمان‌گویی بکشاند. همچنین نشانه‌هایی چون قضیه بورسیه‌های غیرقانونی یا گم شدن دکل نفتی یا اختلاس‌های کلان پولی و بانکی که دال عدالت به نفع جناح یا گروه خاصی و به‌طور غیرقانونی مورد سوء استفاده قرار گرفته بود را برجسته کرد. جناح رقیب نیز با نشانه‌هایی مشابه چون حقوق‌های نجومی به مقابله پرداخت. هر چند که از سوی دولتمردان یازدهم خصوصاً رئیس‌جمهور، اقداماتی چون کنار گذاشتن اعضای هیئت مدیره متخلف، صدور دستور پیگیری و اطلاع‌رسانی وجوه پرداختی به‌وقوع پیوست، اما در عین حال نوعی بی‌اعتمادی را نیز نسبت به دولت به‌وجود آورد و هژمونی این گفتمان را دچار تزلزل ساخت.

دولت روحانی همچون دو دولت سازندگی و اصلاحات، گفتمانی مبتنی بر دولتی توسعه‌گراست. در این گفتمان همانند دولت سازندگی اولویت امور اقتصادی، برجسته است. این گفتمان کمابیش توسعه‌گرایی را در چارچوب مکتب نوسازی تعریف کرده و بر همین مبنا سعی دارد توسعه اقتصادی را با بهبود روابط با دنیای خارج خصوصاً دنیای غرب میسر سازد. بنابراین یکی از نشانه‌های اصلی گفتمان دولت تدبیر و امید، اقتصاد برون‌زا می‌باشد.

بر اساس اقتصاد برون‌زا، جهان یک کل به هم پیوسته و به هم وابسته تصور می‌شود که باید برای تولید ثروت با استفاده از سیاست خارجی تعامل‌گرا درهای کشور را به دارندگان ثروت جهانی گشود تا بتوان اقتصاد را بسامان کرد. بنابراین اولویت دولت روحانی در حل مسایل اقتصادی و نیز توسعه‌گرایی، تعامل با کشورها خصوصاً کشورهای غربی و توسعه‌یافته را که دال خالی گفتمان دولت قبلی محسوب می‌شد، به یک وقته تبدیل نمود و در مفصل‌بندی گفتمان خود قرار داد. بر همین اساس دولت روحانی، رشد و توسعه اقتصادی و گشایش در آن را منوط به حل مهم‌ترین مشکل سیاست خارجی یعنی پرونده هسته‌ای و رفع تحریم‌ها می‌داند. بنابراین قبل از هر اقدام و برنامه‌ای، توافق هسته‌ای (برجام)^۱ را در صدر برنامه‌های خود قرار داد. این عنصر گفتمانی دقیقاً در ضدیت با سیاست خارجی دولت احمدی‌نژاد قرار داشت که مبنی بر تقابل با دنیای غرب بود.

نتیجه‌گیری

دو خرده‌گفتمان عدالت در دولت‌های احمدی‌نژاد و روحانی در درون گفتمان جمهوری اسلامی ایران مورد توصیف و تحلیل قرار گرفتند. این دو خرده‌گفتمان دو قرائت متفاوت از فراگفتمان جمهوری اسلامی به شمار می‌روند.

گفتمان دولت احمدی‌نژاد را می‌توان گفتمان عدالت به‌مثابه حمایت از توده فرودست قلمداد کرد. چرا که حمایت از توده فرودست در مقابل فرادستان دال مرکزی آن به‌شمار می‌رود. در این گفتمان توده مردم خصوصاً مردم حاشیه در مقابل متن، روستایی در برابر شهری، پیرامون در برابر مرکز و... مورد توجه هستند و هدف جلب رضایت آنان است. در این گفتمان برای مقابله با تورم و گرانی با واردات کالاهای یارانه‌ای از فشار بر اقشار ضعیف جامعه جلوگیری می‌شود و همچنین ضریب جینی به مدد یارانه نقدی کاهش می‌یابد، اما همین امر، افزایش نقدینگی و تورم را مضاعف می‌سازد. توده مردم به‌عنوان بندگان خدا مورد تقدیس قرار گرفته، مردم‌گرایی جنبه پوپولیستی پیدا می‌کند. در این گفتمان، عدالت اقتصادی خود را بسیار پررنگ نشان می‌دهد. چرا که انواعی از پروژه‌ها و برنامه‌ها چون

توزیع سهام عدالت، مسکن مهر، هدفمندی یارانه‌ها، تخصیص بودجه به نفع استان‌های محروم و نهایتاً تحت عنوان طرح تحول اقتصادی برای ایجاد عدالت اقتصادی انجام می‌پذیرد. همه این برنامه‌ها و اقدامات در سودای استقرار نوعی عدالت بازتوزیعی با صبغه شبه‌سوسیالیستی هستند تا فاصله بین غنی و فقیر، حاشیه و مرکز را به حداقل برسانند یا حتی از بین ببرند. این گفتمان با خصلتی تک‌ذهنی و تک‌گفتاری از عدالت سخن رانده، آن را امری از پیش تعیین شده و ثابت می‌داند و به آن با نگاه غایت‌گرایانه می‌نگرد. این گفتمان برای تحقق عدالت در جامعه، دخالت دولت را امری ضروری می‌شمارد که همین امر اگر از یک سو موجب باز توزیع عادلانه درآمدها می‌گردد، از دیگر سو موجب بروز فسادها و اختلاس‌های اقتصادی از منابع دولتی می‌شود. چنان‌که بزرگ‌ترین و بیشترین فسادهای اقتصادی در این گفتمان رخ می‌دهد. این گفتمان، عدالت را صفت و عمل افراد پنداشته و به همین جهت از ابهام کمتری برخوردار شده، حمایت توده مردم را برمی‌انگیزد.

اگر این گفتمان در بعد عدالت اقتصادی، جذب و حمایت توده مردم از دولت را به همراه دارد، اما در بعد عدالت فرهنگی-اجتماعی و خصوصاً سیاسی چندان حرفی برای گفتن ندارد. در این گفتمان، عدالت جنسیتی از یک‌سو با نشانه‌هایی چون سهمیه‌بندی جنسیتی و بومی‌گزینی در خصوص دختران و تشویق زنان به خانه‌داری با توسل به تحکیم کانون خانواده تعبیر می‌گردد. از سوی دیگر و به طور پارادوکسیکال برای اولین بار در تاریخ جمهوری اسلامی ایران یک زن، وزارت بهداشت و درمان را به‌عهده می‌گیرد و یا از حق حضور زنان در استادیوم‌های ورزشی حمایت می‌گردد. در این گفتمان سیاست خارجی با در پیش گرفتن سیاست تقابل به‌جای تعامل موجب انباشته شدن تحریم‌ها و قطعنامه‌ها می‌شود.

گفتمان دولت روحانی را می‌توان گفتمان عدالت به‌مثابه اعتدال و توسعه قلمداد کرد. این عنوان منطبق با نام حزب «اعتدال و توسعه» است که در فضای تک قطبی پس از دوم خرداد ۷۶ توسط حسن روحانی و عده‌ای دیگر با مشی سیاسی میانه‌روی در اسفند ۱۳۸۷ پس از دیدار و مشورت با هاشمی رفسنجانی تأسیس شد. برخی این حزب را در آن روزها، بال راست و حزب کارگزاران را بال چپ هاشمی رفسنجانی تعبیر کردند (سایت حزب اعتدال

و توسعه، www.hezbet.ir). توسعه مورد نظر این گفتمان بیشتر در وجه اقتصادی است. زیرا هم به خاطر تأسی از افکار توسعه اقتصادی هاشمی و هم اینکه این حزب در انتخابات مجلس ششم، شعارش «می‌خواهم شاد، سرافراز و در رفاه زندگی کنم» بود. بنابراین دیدگاه اقتصادی دولت روحانی در کوتاه‌مدت افزایش قدرت خرید خانوارها، رشد تولید ملی، افزایش کافی سرمایه‌گذاری، اجرایی شدن سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی و بهتر شدن فضای کسب‌وکار و در بلندمدت، توسعه اقتصادی می‌باشد. این گفتمان برای رسیدن به توسعه بر اساس تئوری مدرنیزاسیون معتقد است کشور برای توسعه یافتن اولاً باید با کشورهای توسعه‌یافته خصوصاً کشورهای غربی، تعامل و همگرایی داشته باشد. لذا دولت روحانی برای برقراری رابطه تعاملی با جهان خارج، رفع مشکل هسته‌ای از طریق برجام را به‌عنوان اولین اولویت خود تبدیل کرد. چرا که بر اساس برجام هم بساط تحریم‌های فلج‌کننده برچیده می‌شود و هم روابط بین‌المللی خصوصاً در دو عرصه بانکی و نفتی فراهم می‌گردد. دولت روحانی در چارچوب تعامل جهانی خود را ملزم به رعایت توافق‌نامه FATF، قراردادهای نفتی و... می‌بیند. البته این تعامل همیشه جنبه مثبت نداشته و گاه جنبه منفی به خود می‌گیرد. گفتمان عدالت به مثابه اعتدال و توسعه برای رسیدن به توسعه همچون کشورهای توسعه‌یافته، سیاست‌های نئولیبرالی را در پیش گرفته و به عدالت نه با نگاه غایت‌گرایانه بلکه با دید ابزارگرایانه می‌نگرد و غایت اصلی را نه عدالت مساوات‌گرایانه بلکه عدالت استحقاقی می‌داند. به همین جهت توده مردم خصوصاً فرودستان، ناخواسته در مسیر توسعه، بار سنگین آن را به دوش می‌کشند و به همین جهت چندان رضایتی از آن ندارند. در مقابل، قشر نخبه خصوصاً نخبگان اقتصادی مورد توجه هستند. چرا که آنان می‌توانند فضای کسب و کار را در کشور مهیا ساخته و موجب تحول اقتصادی و به تبع آن، تحولات اجتماعی و سیاسی گردند. در این گفتمان با خصلتی چندذهنی و گفتگویی از عدالت سخن رانده می‌شود و عدالت، امری توافقی و متغیر فرض می‌شود. این گفتمان برای تحقق عدالت در جامعه به جای دخالت دولت در اجرای پروژه‌ها و یا بازتوزیع درآمدها در راستای کاهش تصدی‌گری دولتی، بیشتر به دنبال آماده ساختن فضای کسب و کار برای فعالیت بخش خصوصی است. به همین جهت برقراری عدالت اقتصادی بیشتر از نوع عدالت مبادله‌ای و استحقاقی چون وضع مالیات‌های متناسب است. این گفتمان عدالت را نه در وضع افراد بلکه

در ساختار اجتماعی (نهاده‌ها، قوانین و...) می‌جوید، به همین جهت از ابهام بیشتری برخوردار است. زیرا منافع افراد در وضعیت‌های اجتماعی مشخص نیست.

این گفتمان در بعد عدالت فرهنگی- اجتماعی و خصوصاً سیاسی برخلاف گفتمان عدالت‌محور از وضعیت نسبتاً مطلوبی برخوردار است. چنانکه در بعد عدالت فرهنگی- اجتماعی توانسته مواردی چون تدوین منشور حقوق شهروندی، حقوق قومیتی (مثل ایجاد رشته زبان و ادبیات کردی و ترکی در سطح دانشگاهی)، اجرای طرح بیمه سلامت همگانی و همچنین خدمات فرهنگی و هنری همچون افزایش کمی نشر کتاب، صدور آسان‌تر مجوز کتاب را در سطح جامعه موجب گردد. در بعد عدالت سیاسی نیز فضای مساعدی برای افزایش تشکل‌های مدنی و سمن‌ها، بازگشایی خانه سینما و... فراهم کرده است. همچنین مبارزه با مظاهر بی‌عدالتی‌های چون رفع بی‌عدالتی‌های آموزشی و توقف فرایند بورس‌های غیرقانونی در اولویت‌های دولت روحانی قرار گرفت. به این ترتیب عدالت به مثابه حمایت از فرودستان با صبغه عدالت مساوات‌طلبانه و شبه‌سوسیالیستی به عدالت به‌مثابه اعتدال و توسعه با صبغه عدالت استحقاقی و شبه‌لیبرالیستی تحول یافته است.

منابع

- احمدی نژاد، محمود (۱۳۸۶) *گزیده دیدگاه‌های احمدی نژاد*، قم، حوزه مشاوران جوان ریاست جمهوری.
- انتخاب نیوز (۱۳۹۲/۳/۷) «روحانی: به خیلی‌ها در صداوسیما ظلم شد/با یک جناح نمی‌شود کشور را اداره کرد».
- انتخاب نیوز (۱۳۹۵/۶/۱۵) *احمدی نژاد در سال ۸۹ پیوستن ایران به FATF را کلید زد؛ چرا مخالفان آن روزها سخنی نمی‌گفتند؟*، داود حشمتی، کد خبر: ۲۹۰۲۴۹.
- ایرنا (۱۳۹۵/۶/۲) *اهم دستاوردها و اقدامات فرهنگی دولت یازدهم*.
- ایلنا (۱۳۹۲/۴/۱۸) *باید یک انقلاب در سینما انجام بدهیم*.
- آفتاب نیوز (۲۵ فروردین ۱۳۹۵) *سیاست دولت یازدهم استفاده از درهای باز درحوزه فرهنگ و هنر است*، کد خبر ۳۶۰۴۷۴.
- باشگاه خبرنگاران تسنیم «پویا» (۱۳۹۵/۶/۶)، *تحلیل مبانی فکری گفتمان دولت یازدهم*، رضا محمدی، کد خبر ۱۱۶۹۰۲۷.
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴)، *خلاصه تحولات اقتصادی سال ۱۳۹۳*، تهران، نشر اداره روابط عمومی بانک مرکزی.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دولت (۱۳۹۴/۱/۱۹)، *اهمیت تأمین امنیت غذایی*، علی ربیعی، کد خبر: ۲۶۱۴۰۲.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دولت (۱۳۹۴/۲/۵) *عدالت تولیدمحور شرط تحقق کرامت*، علی ربیعی، کد خبر: ۲۶۱۹۱۳.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دولت (۱۳۹۵/۴/۱۵) *بروز فرهنگ استعفا از دل ماجرای فیش‌های حقوقی*، کد خبر: ۲۸۱۳۰۲.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دولت (۱۳۹۴/۷/۱۵)، *ضرورت توسعه بخش خصوصی در آموزش پزشکی*، سیدحسن هاشمی، کد خبر: ۲۶۷۹۱۹.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دولت (۱۳۹۳/۱۲/۲)، *عملکرد یک سال و نیم دولت روحانی زیر ذره‌بین*، کد خبر: ۲۵۸۹۳۷.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دولت (۱۳۹۵/۳/۲۵) *یادمان نرفته، یادمان باشد*، صالحی امیری، رضا، کد خبر: ۲۸۰۸۴۰.

- پایگاه ملت آنلاین (۱۳۹۲/۴/۱۷) روحانی: دولت یازدهم از اقتصاد دستوری دست برمی‌دارد.
- پایگاه وکیل ملت (۱۳۹۵/۶/۲۴) مهر ۹۵: آغاز گام دوم رتبه‌بندی فرهنگیان، فاطمه امیرقهرمان، کد خبر ۱۹۲۶۴۳.
- تاجیک، محمدرضا و محمد روزخوش (۱۳۸۷) بررسی نهمین دوره انتخابات ریاست‌جمهوری ایران از منظر تحلیل گفتمان، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ۱۶ (۶۱).
- چهرقانی، احمد (۱۳۹۵) بررسی ابعاد اقتصادی آزادسازی سهام عدالت بر شرکت‌های درگیر در طرح آغاز و پایان پوپولیستی، ماهنامه تجارت فردا، آبان، دوره ۱۶، ش ۲۰۰.
- حاتمی، عباس و فرزاد کلاته (۱۳۹۳) دولت در پیرامون و پیرامون در دولت؛ سندروم‌های درهم‌تنیدگی اقتصاد، سیاست و اجتماع، فصلنامه مطالعات راهبردی، ۷ (۱): ۷-۳۵.
- حقیقی، محمدعلی؛ احمدی، ایمان و حمید رامین‌مهر (۱۳۸۸) بررسی تأثیر عدالت سازمانی بر عملکرد کارکنان، دوفصلنامه مدیریت فرهنگ سازمانی، ۷ (۲۰): ۱۰۱-۷۹.
- خبرگزاری فارس (۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۴) «ولین آل‌بوم» مجوزدار رسماً منتشر شد.
- خدایانه، مسعود (۱۳۹۴) «برآورد شاخص فساد اقتصادی در ایران به روش فازی و بررسی رابطه آن با اقتصاد زیرزمینی با استفاده از آزمون علیت هشیائو»، فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق)، دوره ۱۲، شماره ۳: ۲۵-۱.
- رحیمی، علیرضا و محمود کتابی (۱۳۹۳). گفتمان امنیتی دولت‌های نهم و دهم به مثابه گفتمان قبض و بسط انقلابی جدید، فصلنامه مطالعات راهبردی، ۱۷ (۴).
- روزنامه ایران (۱۳۹۵/۵/۲۴)، زبان ترکی هم به دانشگاه‌ها رسید، کد خبر: ۱۴۵۶۹۹.
- روزنامه دنیای اقتصاد (۱۳۹۵/۲/۱۱) بدترین رخدادهای اقتصادی در دولت احمدی‌نژاد، کد خبر: ۱۰۱۹۴۰۷.
- روزنامه دنیای اقتصاد (۱۳۸۷/۶/۲۳) شماره ۱۶۱۷، صفحه ۸ سیاسی.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۹۴) لایحه احکام مورد نیاز اجرای برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۹-۱۳۹۵)، تهران: مرکز اسناد، مدارک و انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- سالار کسرابی، محمد و بنت‌الهدا سعیدی (۱۳۹۵) تحلیل گفتمان عدالت در دهه سوم انقلاب با تأکید بر سال‌های ۸۴-۱۳۸۰، فصلنامه جامعه‌شناسی تاریخی، ۸ (۲): ۱۶۹-۱۲۹.

- سالار کسرابی، محمد و علی پوزش شیرازی (۱۳۸۸) نظریه گفتمان لاکلا و موف ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی، *فصلنامه سیاست*، ۳۹ (۳): ۳۶۰-۳۳۹.
- سایت خبرآنلاین (۱۳۹۳/۱۲/۹) همه اختلاس‌های کلان و معروف دهه ۹۰، کد خبر ۴۷۲۲۳۷.
- سایت خبری شفاف (۱۳۹۳/۱۲/۲۶) بزرگ‌ترین پرونده‌های تخلف مالی در ایران، نازنین کوهیار، کد خبر ۳۱۵۸۰۸.
- سایت فردانیوز (۱۳۹۲/۷/۷) مبانی نظری دولت یازدهم، پرویز امینی، کد خبر ۲۹۰۵۶۷.
- سلطانی، سیدعلی‌اصغر (۱۳۸۷) قدرت، گفتمان و زبان: سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران، تهران: نشر نی.
- صالحی‌زاده، عبدالهادی (۱۳۹۰) درآمدی بر تحلیل گفتمان میشل فوکو؛ روش‌های تحقیق کیفی، *فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی*، ۲ (۳): ۱۴۱-۱۱۳.
- صفری شالی، رضا و جعفر هزارجریبی (۱۳۹۲) گفتمان عدالت در لوایح برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی، *فصلنامه علوم اجتماعی*، ش ۶: ۴۴-۱.
- کریمی قهقی، محمدتقی (۱۳۹۱) تحلیل گفتمان سه برنامه توسعه با رویکردی به مسائل زنان و خانواده، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۴ (۱۳).
- محمدی، مژگان (۱۳۸۹) لزوم توجه به موصوف عدالت در تعریف عدالت، *فصلنامه تاملات فلسفی*، ۲ (۷ و ۸): ۴۵-۶۶.
- مشرق نیوز (۲۶ مهر ۱۳۹۵) «شیب نارضایتی مردم از دولت تدبیر، ملایم نیست...»، پرویز امینی، کد خبر ۶۴۳۰۳۱.
- مشرق نیوز (۱۳۹۴/۲/۷) رئیس کمیسیون اصل ۹۰: دولت نمی‌تواند به بورسیه ایراد بگیرد، کد خبر: ۴۱۰۰۳۱.
- مقدمی، محمدتقی (۱۳۹۰) نظریه تحلیل گفتمان لاکلا و موف و نقد آن، *فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی*، ۲ (۲): ۱۲۴-۹۱.
- موسسه رخداد تازه (۱۳۹۳/۶/۶) نشست زنان و عدالت جنسیتی.
- مهدیانپور، سکینه (۱۳۹۰) گزیده دستاوردهای دولت نهم و دهم در حوزه فرهنگ و هنر، نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- مهرنیوز (۱۴ آبان ۱۳۹۲) *فیس بوک باید برای همه قابل دسترسی باشد*، کد خبر: ۲۱۶۹۴۱۸.
- مهرنیوز (۱۳۹۲/۴/۲۰) *مسئبان وضع اقتصادی در کنار متهمان فساد ۳ هزار میلیاردی باید دادگاهی شوند/ هر ماه ۵۰ بار مقررات اقتصادی تغییر می‌کند*.
- هادی‌نوز، بهروز و همکاران (۱۳۹۰) *مطالعه پیامدهای اقتصادی اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها*، تهران: جامعه مهندسان مشاور ایران.
- یوسفی، علی (۱۳۸۳) *برابری سیاسی و رابطه آن با مشروعیت دولت*، *مجله ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم*، ۱۲(۴۴): ۸۸-۶۵.
- De-Vos, (2003) *Discourse theory and the study of ideological (trance) - formation: analyzing social democratic revisionism, in journal of pragmatics.*
- Laclau, E, Mouffe, C. (1985) **Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics**, London: Verso.